

Peter J. Kreeft

Tolkienovo vidění světa

e-knihy

Děkujeme Vám za nákup této e-knihy. Jsme rádi, že můžeme touto cestou přinášet dobré zprávy do světa digitálních médií.

Jestliže se Vám podařilo dokument stáhnout z nějakého webu bez placení, tak si jej, prosím, pořídte ještě jednou, férově, na našich webových stránkách <https://www.paulinky.cz/obchod/E-knihy/>. Může se Vám zdát, že je to zbytečné a že chceme na e-knihách vydělávat. I vydání e-knihy nás něco stojí, zejm. autorská práva, překlad a redakční práci. Vaše platby nám tak umožňují vydávání dalších elektronických titulů.

Nakladatelství Paulínky
www.paulinky.cz

Peter J. Kreeft

TOLKIENOV VIDĚNÍ SVĚTA

Křesťanská filozofie *Pána prstenů*

© 2005 Ignatius Press, San Francisco

© Nakladatelství PAULÍNKY, 2014
Petrská 9, 110 00 PRAHA 1
Tel.: 222 311 206
E-mail: paulinky@paulinky.cz
www.paulinky.cz

ISBN 978-80-7450-154-8 (Tištěná kniha)

ISBN 978-80-7450-297-2 (PDF)

ISBN 978-80-7450-298-9 (ePub)

ISBN 978-80-7450-299-6 (Mobipocket)

Předmluva překladatele

TOLKIENŮV ÚTĚK KE SKUTEČNOSTI

„*Pán prstenů* je svou podstatou náboženské a katolické dílo,“ napsal Tolkien roku 1953 jednomu ze svých přátel, jezuitskému knězi.

Katolické dílo? Bez jediného kostela? Bez jediného kněze? Bez otevřených zmínek o Bohu a téměř bez modlitby?

Je snadné se nechat zmást a považovat jeden z největších literárních fenoménů 20. století prostě za zábavný příběh z fantastického jinosvěta, který s tím naším nemá společného zhora nic.

Jenže Tolkien na náboženské výpovědi svého díla trvá. Katolictví je tu prý vstřebáno „celým příběhem a jeho symbolikou“. A je vstřebáno tak dobře, že ho mnozí přehlédli.

Sám autor si duchovní dimenze své mýtotvorby všiml až zpětně. Vědomě toho v tomto směru plánoval jen málo a rozhodně nemínil psát alegorii ani zašifrované kázání. Ale jakmile bylo vyprávění hotové, nemohl nepostřehnout, že se v něm

zrcadlí jeho vlastní hluboce katolické vidění světa. Zrcadlí se v celém příběhu, ne v poučkách a pojmech. Bere na sebe tvář mýtu.

Ten mýtus okouzluje. Mnohý interpret se pak chce propřemýšlet až k jeho středu a stohy tolkienologických publikací rostou. Jeden vykladač se zaměří na Tolkienovu vášeň pro jazyky, druhý na jeho inspiraci dávnou literaturou severského pohanství, další se zajímá o vliv zkušeností z první světové války, ještě jiný zkouší vypátrat odpověď v kruhu oxfordských přátel, anebo v dějinách fantastického žánru. Zkoumají se nej-různější životopisné detaily, hledají se zdroje spisovatelova umělého světa – a zapomíná se na smysl celku.

I v češtině už je k dispozici nemálo knih snažících se prokutat k jádru Středozemě. Přinášejí spoustu postřehů – a obvykle se dopouštějí přehlížení podstatného. Soustředí se na sebeprchavější inspirace lingvistické i mytologické a zapomínají přitom na *filozofický a náboženský* základ Tolkienovy tvorby. Zajímá je víc, *z čeho* spisovatel svůj svět postavil, než *co* jím chtěl sdělit. A ti, kteří zvednou oči od stavebních kamenů ke stavbě samé, v ní často vidí něco, čím není: svérázný pohanský chrám. Ve skutečnosti mají před očima katedrálu, jejíž bijící srdce se skrývá ve svatostánku. Čtou dílo, jehož úběžníkem je vtělený Bůh – o kterém se přirozeně mlčí, protože celé vyprávění zůstává zasazeno do pradějin dávno před Kristem.

Tolkienovo zaujetí mýty a jazyky nevyústilo v nějaký svévolný synkretický guláš. Všechny jednotlivé vlivy totiž nacházejí své místo v mysli autora, který si neskládal svou náboženskou

identitu, jako když zákazník v supermarketu hází zboží do vozu, ale zůstával pevně zakořeněn ve svém katolictví. To se také stalo světonázorovým rámcem pro všechny rozmanité prvky, z nichž je Arda¹ poskládána.

Sekulární tolkienofil jistě může namítnout, že ho autorova náboženská příslušnost nijak nevzrušuje a že církevní řeči by ho jen připravily o požitek z četby. Má na to právo. Sám spisovatel nikoho svým katolictvím po hlavě mlátit nechtěl. Křesťanstvím je sice prostoupena takřka každá stránka jeho díla, ale natolik diskrétně a jemně, aby se čtenář necítil podvodně sváděn.

Není třeba zajímat se o Tolkienovo náboženské vyznání, aby si člověk mohl jeho knihy náležitě užít. Ale pro toho, kdo chce najít ke kouzlu Středozemě klíč, kdo chce nejen zakoušet, ale i rozumět, je už katolická stránka věci nepominutelná.

Pán prstenů není (naštěstí) traktátem, který by ve prospěch víry argumentoval. Je vyprávěním – a vyprávění nepřesvědčují, nýbrž vtahují dovnitř. Tolkien dává čtenářům *zakusit* vesmír viděný katolickými očima, aniž by o Bohu musel pronést jediné slovo.

Životopisci často Tolkienovu víru reduktivně vysvětlují namísto toho, aby se v jejím světle snažili autorovo dílo pochopit. Nehledí na katolictví jako na vnitřní zdroj jeho světa, ale spíš jako na snadno pominutelný přídavek, jako na další

1 Arda – elfsky Středozem – pozn. red.

položku z inventáře spisovatelových svérázností, kam patří i záliba v pohádkách a odpor k francouzské kuchyni. Objašňují jeho zbožnost vztahem k dávno zemřelé matce mučednici, či přísnou výchovou pod dohledem kněze poručníka. Tolkienovo katolictví je jim hlasem *sentimentu*, nebo *super-ega*. Nepřijímají je jako tajemství, jež je samo cestou k pochopení Středozeemě. Raději je rozeberou na kusy – na hromádku příčin a vlivů. Avšak Gandalf říká: „Ten, kdo rozláme věc, aby zjistil, co je zač, opustil cestu moudrosti.“

Křesťanství není pro přitažlivost Tolkienova světa náhodné. *Pán prstenů* neuchvacuje *navzdory* tomu, že autor byl katolík, ale do značné míry *právě proto*. Sám to tak viděl a byl po vydání svého nejslavnějšího díla poněkud rozpačitý z chvály nadšených ekologů i květinových dětí, zatímco v křesťanském tisku převládalo ticho. Byl milován, chválen – a zůstával nepochopen.

Tolkien katolický

A tak je tomu i dnes. Je s podivem, s jakou lehkostí bývá autorovo nepřehlédnutelné katolictví v tolkienologické literatuře přehlíženo. Přitom prostupuje celým jeho životem.

Tolkien byl nejprve vychováván matkou, vdovou, která za svou konverzi k opovrhované římskokatolické církvi zaplatila ztrátou veškeré podpory příbuzných, svým zdravím a možná i životem.

Dospívání prožil jako sirotek v péči otce Francise Morgana z Birminghamské oratoře, založené dnes už blahoslaveným kardinálem Newmanem. Denně tu ráno ministroval při mši.

Později, když se zamiloval do o tři roky starší a stejně jako on osiřelé Edith Brattové, mu zmíněný kněz románků zakázal. Vztah by v tu chvíli – Tolkienovi bylo šestnáct – neměl valnou perspektivu a jen by nadaného studenta vzdálil vidině stipendia na Oxfordu. Mohl z toho být konflikt jako z červené knihovny spojený se vzpourou proti pedantskému knězi, prudérní církvi a příliš náročnému Bohu. Jenže chlapec poručníka poslechl. Tři roky se s milou neviděl ani jí nepsal. Teprve v den svých jednadvacátých narozenin, už jako oxfordský stipendista, vzal do ruky pero, aby dal Edith vědět, že si ji chce, pokud by souhlasila, stále vzít. Ona svolila k setkání. Vzápětí pak zrušila zasnoubení s jiným a vstoupila do manželství, které trvalo až do její smrti – bezmála 55 let. Kdo by četl Tolkienovy dopisy, marně by hledal slova zášti vůči knězi, který se postavil do cesty adolescentní lásce. Starý spisovatel ještě jako vdovec vzpomínal na svého poručníka s vděkem.

Roku 1916 se pak čtyřiaadvacetiletý Tolkien stal nejen ženatým mužem, ale také úspěšným absolventem filologických studií s vyhlídkami na akademickou dráhu – a nakonec i vojákem poslaným do říše na Sommě, v níž padla většina jeho přátel. Ve výcvikových táborech a bahnem zalitých zákopech se zrodily první kapitoly jeho legendária, jež byly jednou z odpovědí na zmar všude kolem. Tou druhou byla modlitba. O čtvrt století později, když Evropu znovu zasáhne velká válka, spisovatel

píše jednomu ze svých synů zděšenému hulvátstvím armádního žití, aby si tak jako kdysi on v těžkých chvílích opakoval latinsky kánon mše svaté.

Po návratu z války je Tolkienův život už převážně „jen“ dějinami všedního dne. Jsou to roky trávené v pravidelném rytmu mezi domovem a univerzitou, nejprve v Leedsu a od roku 1925 pak už téměř bez přerušení v Oxfordu. Během svého středního věku spisovatel Británii ani jednou neopustil. Zdánlivě se nic nedělo a přitom právě pod povrchem středostavovské každodennosti – mezi opravováním písemných prací a starostí o stonající děti – se rodilo jedno z nejhrdinějších a nejfantastičtějších děl 20. století.

K těmto letům s pravidelným režimem patřil vedle domova a univerzity také chrám. Takřka denně jezdil Tolkien ráno před začátkem práce na kole na mši svatou. Chodil často ke svatému přijímání a pokaždé – jak bylo tehdy zvykem – se předtím vyzpovídal. Mnohdy s sebou bral i děti – měl dceru a tři syny, z nichž nejstarší se později stal knězem.

Spisovatelovo neředěné katolictví zahrnovalo vše, nad čím osvěcenější kolegové akademici ohrnovali nos: svátky, posty, umrtvování, adorace, modlitbu růžence, úctu ke svatým, víru v zázraky, věrnost dogmatům i život ze svátostí. A především lásku k liturgii, v jejímž středu stála Nejsvětější svátost, trvalý předmět Tolkienovy fascinace – ať už se mše svatá sloužila potichu v ošklivém kostelíku na předměstí, anebo ve slávě, se zpěvy a stříbrnými trubkami během pozdvihování (jak vzpomíná v jednom z dopisů).

Ve stáří čekala Tolkienovo tradiční katolictví zkouška loajality vzhledem ke změnám po Druhém vatikánském koncilu. Nebylo mu osobně blízké ani *aggiornamento*, ani *archeologismus* – netoužil po církvi, co se přizpůsobuje „naší ohavné době“, ani po církvi, co se zkouší vracet k počátkům. To, co je *nové*, stejně jako to, co je *původní*, pro něj nebylo samo o sobě zárukou hodnoty. Tolkien naproti tomu líčil církev jako živý organismus – jako strom, který vyrostl z hořčičného zrna a zrna už se nepodobá, což však neznamená, že má být ve jménu návratu k původnosti podřát u kořenů. Spisovatel se hlásil k živé tradici, která je vzdálena Sarumanově pokrokové vizi, ale i elfskému balzamování včerejšků, jak se o ně marně pokoušejí v Lórienu.

V posledních letech života oplakával ztracený katolický jazyk symbolů a bohatých liturgických gest. Choval odpor k civilnosti, k bezprostřednímu srozumitelnému, které vytlačilo hloubku. Zůstal však v duchu Petrovy odpovědi „Pane, kam jinam bychom šli“ až do smrti věrným účastníkem bohoslužeb – především pro touhu po eucharistii, která představuje klíč k jeho životu i dílu.

Eucharistie v srdci Tolkienova světa

Pán prstenů je kniha prostoupená vědomím vyhnanství – smutkem lidí, kteří jsou na světě příliš krátce, než aby se v něm mohli zabydlet, a smutkem elfů, kteří sice neumírají,

ale zároveň nedovedou zastavit čas a s ním i ztrátu všeho, co milují, v proměnách dní. Nemocné exilem jsou tu bytosti smrtelné i nesmrtelné. A plnost tušená za obzory tohoto světa je tu podána jen v náznacích. Dokonce i do mnoha stran rozvedený „happy end“ zde zanechává pocit teskna. Cíl hledání i cesta k němu jsou jen tušeny, ne vysloveny.

Frodův „výstup na Golgotu“ i jeho plavba za obzor obojí plaše předznamenávají – cíl, jímž je nebe, i cestu, jíž je následování Krista.

Naplněním předznamenáného je teprve Bůh, který dlouho po konci Třetího věku přišel na svět, Bůh sestupného pohybu – krácející od nahoty v betlémské stáji až po nahotu na kříži. Celý jeho život znamená zříkání se sebe a dar pro druhé. Zpřítomněním tohoto sebedarování Otci a všem lidem je pak v dějinách svátost eucharistie – pravý protiklad Prstenu moci.

Prsten poskytuje svým nositelům seberozpínavou iluzi božství, božství spočívajícího v moci nad jinými a spojeného s falešnou nesmrtelností v podobě úporného lpění na životě, dokud z něj nezbude jen stín. Kdo vládne Prstenem, stoupá nad druhé a vším pod sebou se sytí.

Eucharistie zprostředkovává těm, kdo ji přijímají, skutečné božství, božství spočívající v připodobnění Kristu, který se zříká sebe pro Otce i pro člověka, je *poslušným Božím Synem i služebníkem lidí*. Odpovídá na touhu hladových tím, že je sytí sebou – chlebem sebeztrácení – a sobě je také připodobňuje. Stává se těm, kdo se mu otvírají, cestou ke skutečné nesmrtelnosti v podobě ochoty darovat život pro druhé. Kdo se sytí

tímto chlebem, dostává sílu ke sklánění. Nedělá si z lidí potravu – sám se jim za potravu dává.

Z nejdůvěrnějších míst Tolkienových dopisů zaznívají vyznání o eucharistii: „Do Nejsvětější svátosti jsem se hned zamiloval – a z Božího milosrdenství jsem o tuhle lásku nikdy nepřišel.“ Spisovatel zná „pocit šířajícího hladu“ tváří v tvář „neutuchajícímu volání svatostánku“. Synovi radí, aby ke svatému přijímání šel schválně za odrazujících okolností – třeba když namyšlený a blábolivý kněz káže unuděné farnosti: právě tehdy si totiž lépe může uvědomit sílu svátosti samotné. Jinde se zas objeví autorova rozhořčená zmínka o protestantské destrukci mše svaté. A když dojde na slova o reformách Druhého vatikánského koncilu, prohlásí Tolkien, že se jen stěží mohou rovnat revoluci, již přinesl Pius X., když povolil časté svaté přijímání.

Eucharistie zůstává Tolkienovou nejtajnější a nejtrvalejší láskou. Když už se o ní zmíní, píše o ní vášnivěji než o gótštině i než o své vlastní ženě. V žádných jiných jeho slovech není takový oheň.

A tato láska člověka přivádí i k hloubce *Pána prstenů*, který je příběhem o „posvěcení pokorných“, o pravé a falešné nesmrtelnosti, o seberozpínání a sebezřeknutí. Na jedné straně Prsten a na druhé Nejsvětější svátost – prstenový paradox hladu, jaký nedokáže nasytit ani celý svět, a eucharistický paradox touhy, která je sycena ve stávání se chlebem. Rozpínání Odulino, Sauronovo, Sarumanovo a mužů Númenoru proti

dobrovolnému umenšení sebe sama v podání Gandalfa, Galadriel, Aragorna, Faramira, Froda nebo Sama.

Eucharistie také otvírá tajné dveře k Tolkienovu životu.

Spisovatel cestoval jen málo, ale jeho příběhy jsou plné putování. Obýval ošklivý dům na okraji Oxfordu, ale psal o dech beroucích krásách Středozemě. Jeho vlastní profesorské dny se odvíjely podle pravidelného schématu, zatímco své hrdiny vystavoval vždy novým nečekanostem. Byl věrným manželem a milujícím otcem – „Je to ten nejženatější muž, jakého znám,“ prohlásil o něm přítel Lewis – ale ve svých fantastických krajínách nechal k obzoru kráčet povětšinou osamělé chodce.

Mnozí vykladači vidí mezi spisovatelovým usedlým životem a jeho rozmáchlou představivostí podivuhodný, nevysvětlitelný rozpor. A když už přijdou s vysvětlením, spatřují ve Středozemi kompenzaci tíhy všedních dnů.

Výsledkem každé takové interpretace je však Tolkien schizofrenik žijící zároveň ve dvou nespojitých světech – v jednom létají draci a ve druhém leží děti doma se spalníčkami.

Ve skutečnosti jsou však dobrodružné stezky Ardy s omšelým oxfordským předměstím v Tolkienově životě těsně, neoddělitelně spojeny. A to právě prostřednictvím eucharistického paradoxu. Nejsvětější svátost není jen klíčem ke spisovatelovým knihám, ale také odpovědí na zdánlivý protiklad mezi pohádkovou říší a světem nudných schůzí na fakultě.

V Tolkienově každodenním životě se nevyskytují tajné milenky, dobrodružná zaměstnání ani exotické kraje. Těžko

si představit existenci navenek víc maloměstskou, než byla ta jeho. Ale pokojný život v rytmu všedních dnů spisovateli nebyl smutným kompromisem, nýbrž radikální volbou. Jednalo se o projev víry v paradoxní nebeskou matematiku, podle níž se k naplnění „stoupá směrem dolů“. Poslední budou první, kdo se ponížují, budou povýšeni a jen zrno, které padne do země a zemře, vydá plody. Bezedná, věčně žíznivá propast toužícího srdce zde není sycena vodami světa, po nichž se znovu žízní, ale pomocí eucharistie – a je tak proměněna ve zdroj živé vody, který dává druhým pít. Všední den už není jen místem hladu, jaký žádný člověk ani žádná věc nenasytí, ale prostorem pro sebeztrácení. Kdo žije s vědomím, že potravou pro srdce není svět, ale Kristus a že „nudná předměstí“ nejsou místem seberealizace, ale sebedarování, kde lze prolévat vlastní krev po kapkách, ten může chodit do práce a vychovávat děti a přitom krok za krokem kráčet ve Frodových stopách k Orodruině, po cestě zdánlivých proher, která však míří k Zemi neumírajících.

Bylo by chybou vnímat Středozem jako náhražku, jíž si Tolkien kompenzoval nevzrušivost svého profesorského žití. Neutíká totiž od skutečnosti, ale právě *k ní*. Odhaluje její pravou tvář. Za pocit zevšednění neviní realitu, ale člověka, který na ni hledí. Šedí je důsledkem nemocného, znuděného, hříšným majetnictvím nakaženého lidského pohledu, který už není schopen vidět ve stvoření jeho skutečnou krásu. Rutina přikryla oči šedí – a fantastická literatura v Tolkienově podání chce zázrak z prachu zvyku vyhrabat. Na rozdíl od většiny fantasy a sci-fi

titulů, které zaplavují knihkupecké pulty, nemá být Středozem drogou proti banalitě ani proti tíze naší zodpovědnosti za svět. Tahle výprava znamená sice útek, ale – jak píše autor v eseji *O pohádkách* – je rozdíl mezi útekem z vězení a zběhnutím z boje. Tolkien pomáhá člověku prchnout ze žaláře všednosti, do nějž ho uvěznil vlastní nemocný zrak. Vysvobozený vězeň pak nemá být zběhlíkem ze života, ale tím, kdo slouží dobru a kráse, kterou v krajinách Ardy zahlédl.

Tolkienova fantastika chce napomáhat při obnově správného vidění světa. Odhaluje krásu stvoření, která mohla být dosud skryta. Neoslavuje vítězství iluze nad plytkou realitou, ale náznakem ukazuje realitu v její skutečné slávě, oděnou do původní krásy.

Postmoderním čtenářům Tolkienových děl může být toto pojetí fantastična zatěžko přijmout. V záplavě virtuálních realit představujících život přitažlivější, než jak jej žijeme, se nám zdá k nevíře, že by nakonec tím nejpritažlivějším mohla být sama *skutečnost*. Ať už je však současnému člověku křesťanské učení o tom, že realita nakonec převýší každý sen, jakkoliv cizí, přesto je dobré mít na paměti, že Tolkienovi cizí nebylo. Nepsal proto, aby se do krásy fantastických světů skryl, ale proto, aby skrze ni poukázal na krásu tohoto světa a toho, který má přijít. Navštívit Středozem pak neznamená udělat si prázdniny od každodennosti, ale odhalit stopy věčnosti ukryté pod jejím povrchem.

Jazykem mýtu – prostřednictvím obrazů a událostí, ne pojmů a argumentů – sděluje Tolkien skrz svůj svět pravdy

u kořene také našeho současného, zdánlivě mnohem prozaičtějšího světa. Neupadá do plytkých alegorických schémat a přitom vypráví příběh, jehož jsme součástí, příběh o stvoření, pádu, prozřetelnosti, vině, odpuštění, milosti, posvěcení a domově, který vyhlížíme.

Kreeft a závoj Tolkienových komnat

Katolické kořeny Tolkienova díla je pro čtenáře naší doby nesnadné spatřit. Spisovatelovo vidění světa, které bývalo ze stránek jeho knih přátelům a současníkům zjevné, se uprostřed sekulární epochy stává čímsi cizím, do čeho je zájemce třeba uvést.

K porozumění hlubinnému rozměru Tolkienových textů napomůže jednak obeznámenost s autorovými filozofickými a teologickými východisky a jednak čisté srdce. Poznatky samy totiž nestačí – kniha, která pod vřavou vnějšího vyprávění šepotá o svatých věcech, bude srozumitelná nejlépe těm, kdo sami touží po svatosti.

Následující práce amerického filozofa Petera Kreefta čistotu srdce sice nenahradí, ale může přinejmenším poskytnout onen titulem slibovaný úvod k „Tolkienovu vidění světa“. Těm, kdo jsou již uchvácení Středozemí, knížka rozkryje souvislosti mezi autorovými filozofickými postoji a kouzlem jeho psaní.

Text bude k užítku přinejmenším třem okruhům čtenářů. Jednak tolkienofilům, jež zajímá hlubší duchovní rozměr

autorova světa, jednak křesťanům, kteří tuší, že *Pán prstenů* je dílem věřícího spisovatele, a přáli by si poznat v čem a proč. A nakonec těm, kdo mají zájem o přístupný úvod k filozofii. Kreeft totiž hledá Tolkienovy odpovědi na mnohé z největších otázek, které si lidstvo ve svých dějinách kladlo, na všechna ta velká „kdo jsme?“, „kam jdeme?“, „co můžeme poznávat?“ a „v co smíme doufat?“.

Průvodcem po odpovědích je zde především Tolkienův přítel C. S. Lewis, známý křesťanský apologeta a autor *Letopisů Narnie*. Oba profesory pojila víra v křesťanské zjevení. Oba patřili k předním členům literárně-debatního společenství Inklingů². Oba se na Oxfordu věnovali anglickému jazyku a literatuře. Oba nesnášeli auta a milovali pivo. Oba znali tesknou touhu po vzdáleném a psali fantastické příběhy z nenavštívených krajín. Výčet všeho, co měli společné, by mohl být dlouhý – stejně jako výčet toho, v čem se neshodli.

Pro Tolkiena byl každý výlet procházkou s mnoha zastávkami nad kytkami a brouky, zatímco Lewis „bezohledně“ mířil k dalekému cíli. Tolkien byl, jak víme, kovaný katolík, zatímco Lewis se hlásil k volnějšímu anglikánství. Tolkien byl vybíravý čtenář, který tak dlouho hladověl po skutečně dobré knize, až si musel jednu takovou napsat, zatímco Lewis zůstával literárním „všežravcem“. Tolkienovi trvala perfekcionista práce na *Pánovi prstenů* dvanáct let, zatímco Lewis některé své texty

2 Skupina anglických, převážně křesťanských akademiků a literátů, kteří se scházeli v Oxfordu od 30. do 60. let 20. století – pozn. překl.

podruhé četl teprve po vydání. Tolkien byl mužem detailů a filologických precizností, zatímco Lewis mužem celků a filozofických rozmáchlostí.

Leckdo by mohl namítnout, že jsou si navzájem příliš vzdáleni, než aby jeden mohl s výkladem druhého pomoci. Při pohledu zblízka se skutečně ukazuje, co všechno je dělí. Ale kdo na ně pohlédne z dálky, ze samého středu sekulární pouště, v níž stojíme, uvidí, že oba pánové obývají tutéž duchovní a literární krajinu.

Peter Kreeft záměrně zdůrazňuje to, co oba literáty pojí, a elegantně využívá explicitnějšího Lewise k osvětlení záhadných míst Tolkienova světa. Knížka tedy může sloužit ještě čtvrté skupině čtenářů, totiž těm, které zajímají myšlenky, jež byly společným majetkem jinak rozmanitého společenství Inklingů.

Předmětem Kreeftova zájmu není souvislost mezi Tolkienovým životem a dílem, nýbrž souvislost mezi Tolkienovým *myšlením* a dílem. Sám oxfordský spisovatel nebyl zrovna příznivě nakloněn pokusům rozkrývat text pomocí životopisného zkoumání, ale nikdy se nebránil rozkrývání filozofických a teologických kořenů svého fantastického světa.

Kreeft je rozkrývačem asertivním, jenž nemiluje nuance a svou přímočarostí může nejednoho nahněvat. Spíše než mužem plachých otázek je mužem břitkých odpovědí. Svou suverenitou připomíná „filozofa s kladivem“ Friedricha Nietzscheho, byť oba zastávali téměř protikladná stanoviska.

Rizikem takto sebevědomých textů je samozřejmě ztráta jemného rozlišování. Jenže tváří v tvář již zmíněnému rozmlžování Tolkienova křesťanství v dosud česky vydaných textech je třeba jasných vět a ostrých argumentů, které otevřeně vysloví, odkud autor čerpal. Teprve pak nastane čas pro nuance.

Kreeft se nebojí říkat to, o čem se mlčívá. Ale jako každý komentář i tento při vši své vehemenci závoj Tolkienova psaní pouze poodhalí. Cesta k porozumění už dál nevede zemí nových *znalostí*, ale zemí *činů*, totiž přes křesťanskou etiku, modlitbu a život ze svátostí, přes katolickou praxi ve spisovatelových stopách. Právě tak je možné sestupovat stále hlouběji k tajemství Tolkienova světa.

Ti, kdo vládnou angličtinou a přece jen touží ke katolickému jádru Středozemě proniknout nejen žitím, ale i přemýšlením, se pak mohou obrátit k textům Josepha Pearce, Richarda Purtilla, Bradleyho Birzera či Stratforda Caldecotta, ale především k Tolkienovým vlastním *Dopisům (Letters)*, které snad jednoho dne budou vydány i česky.

Štěpán Smolen

Úvod

„To snad ne! Snad ne další knížka o Tolkienovi?! Proč bych měl číst zrovna tuhle?“

Lidé si obvykle pamatují, kde zrovna byli, když Ameriku postihla některá z velkých tragédií jejích dějin – ať už jde o 11. září, o atentát na prezidenta Kennedyho nebo o útok na Pearl Harbor.

Lidé si většinou také pamatují, kde zrovna byli, když poprvé četli *Pána prstenů*.

Pamatujeme si vzrušení nad tím objevem. Stál před námi svět, který byl *skutečný* – dokonce skutečnější a „vydatnější“ než ten, jenž jsme otevřením prvních stran knihy opustili. Ty vstupní stránky byly kouzelnými dveřmi, jimiž jsme do Tolkienova světa vkročili. Nebyla to jen okna, kterými bychom dovnitř nahlíželi, jako to děláme u klecí v zoo. Nebyli jsme tu

jako turisté, byli jsme tu doma. Tenhle svět jsme znali. Byl to ten náš, jen viděný jasněji než kdykoliv předtím.

Zkoumat Tolkienův svět nebylo pouze „zajímavé“ (máme-li ten laciný a prázdný eufemismus vůbec použít). Nebylo to ani „jen“ okouzlující. Byla to čistá radost. Věděli jsme, že jsme se právě dotkli pravdy. Tahle knížka byla návratem domů. Zlomila nám srdce.

Následná čtení potvrdila, že Tolkienův svět je skutečný a pravdivý – a radost zas vysvitla jako slunce. Nikdo nechte *Pána prstenů* jen jednou a to je ta nejjasnější známka skutečně Velké knihy.

Když se však obrátíme k sekundárním pramenům, ke knížkám o *Pánovi prstenů*, už nepociťujeme totéž vzrušení nad objevem, tu radost a vděčný úžas. Necítíme z nich tutéž ostrou vůni pravdy, i když třeba pravdu říkají. Nechceme totiž, aby nám někdo opakoval, co nám pověděl Tolkien sám. Nechceme shrnutí Tolkiena, nýbrž Tolkiena. Nechceme knížky o Tolkienově světě, ale Tolkienův svět.

Tahle kniha není o Tolkienově světě. Je o jeho vidění světa, o jeho filozofii. Zkoumat *právě ji* může být novým dobrodružstvím. Protože tahle filozofie je sice stejně tak součástí Tolkienova světa jako války, národy, dějiny, jako všechno to, co v něm fascinuje a děsí, avšak není na povrchu jako to ostatní, ale je ukryta pod ním nebo za ním nebo kdesi uvnitř, uvnitř věcí a událostí, o nichž se vypráví. Pokud by byl *Pán prstenů* alegorií, čněla by filozofie na povrchu jako skaliska. Namísto toho je spíše jako žhavé zemské jádro: ústřední, ale skrytá.

Proto tato knížka může být druhým dobrodružstvím objevení. Až ji přečtete, budete vědět, proč jste věděli, že jste se dotkli Pravdy, když jste *Pána prstenů* poprvé vzali do rukou.

Čtvero užití této knihy

Tahle knížka jsou vlastně čtyři v jedné.

Za prvé je to dobré čtení a objevitelská výprava do filozofického srdce Středozemě.

Za druhé může být knížka využita jako vědecká pomůcka, jako konkordance. Podává přehled filozofických témat v *Pánovi prstenů* rozvržený do padesáti otázek, k nimž je připojeno množství odkazů jednak přímo k tomuto Tolkienovu dílu a jednak k dalším autorovým textům, které představují jeho nejvěrnější výklad – k eseji *O pohádkách*, k *Silmarillionu* a k *Dopisům J. R. R. Tolkiena* (viz s. 309–331).

Když odkrýváme věci sami, je to mnohem zajímavější, než když nám je někdo cizí omílá. Ještě vzpomínám na to vzrušení, když jsem se poprvé naučil používat konkordanci ke studiu Bible. Dozvěděl jsem se tak daleko víc než při použití jakéhokoliv sekundárního zdroje. Konkordance se podobá spíš příručce k práci v laboratoři než učebnici chemie, spíš notovému záznamu než nahrávce, spíš kuchařce než tácu s nedojedenými zbytky. Je to více mapa pro vaše vlastní putování než deník z cizí cesty.

Za třetí lze knihu použít jako poutavý úvod do filozofie. Mnohé z padesáti otázek, do nichž je rozvržena, totiž patří mezi velká témata filozofie – ta tu ale nejsou oděna v nepřístupném brnění ze ztvrdlých definic a strnulých, bojišti vzdálených pojmů.

V rámci kurzu filozofie může být knížka použita po boku nějaké klasické básně nebo románu, který by reprezentoval co možná nejopačnější pohled na svět: například vedle Sartrovy *Nevolnosti*, Camusova *Cizince*, Lucretiova spisu *O přírodě*, Skinnerova románu *Walden dva* („Walden Two“), Faulknerova románu *Hluk a vřava* anebo veršovaného dramatu Thomase Hardyho *Vladaři* („The Dynasts“).

Tato kniha představuje každé z filozofických témat spojených s *Pánem prstenů* čtvrtým způsobem:

- a) pomocí vysvětlení smyslu a důležitosti dané otázky;
- b) pomocí klíčové citace z *Pána prstenů*, která ukazuje Tolkienovu odpověď (na mnoho dalších pasáží se odkazuje v konkordanci);
- c) pomocí úryvku z některého z dalších Tolkienových textů (nejčastěji dopisů), který dotyčné téma z *Pána prstenů* doplňuje nebo vykládá;
- d) pomocí slov Tolkienova nejbližšího přítele C. S. Lewise, který tytéž myšlenky vyjadřuje přímo.

Vzhledem k tomu, že pro současné autory platí omezení co do citování zmíněných spisovatelů, zveřejníme čtenáře, aby si sami vyhledali pasáže z jejich díla, na které v této knize odkazujeme. Všechny tolkienovské odkazy se vztahují k třísvazkovému

českému vydání *Pána prstenů* (Praha, Argo 2006–2007 – pozn. překl.).

Za čtvrté lze knihu použít také k prozkoumání toho mnohého, co pojí Tolkiena a Lewise. Většina těchto souvislostí není dána přímým vlivem, jaký by jeden na druhého měli, ale tím, že oba znají a uznávají tytéž zdroje v rámci téže velké tradice, jíž je předmoderní literatura, filozofie a náboženství Západu.

G. K. Chesterton a Hilaire Belloc si byli jako přátelé i ve svých filozofických a náboženských přesvědčeních natolik blízko a natolik se oba cítili povoláni vést svatou válku proti modernímu světu, až si vysloužili označení „netvor jménem Chesterbelloc“. Stejně tak dobře bychom tu mohli hovořit o „netvorovi jménem Tolkielewis“.

Ale Tolkien přece nebyl filozof!

„Tolkienova *filozofie*“? Není to něco jako „Chopinova politologie“ nebo „Euklidova teologie“? Vždyť Tolkien nebyl filozof, ale filolog!

Máte pravdu, Tolkien vskutku nebyl profesionální filozof – jako ani většina z vás pravděpodobně není. Měl ale velmi svébytnou a jasnou filozofii, své vidění života a světa (*Lebensanschauung* a *Weltanschauung*, jak říkají Němci). A tahle filozofie rozhodně nemůže být z jeho životního díla vytěsněna. Jako naše náboženství, pohlaví, věk a národnost, tak i naše filozofie prostupuje vším, co děláme. Hinduista by napsal docela jiného

Pána prstenů než katolík. Žena by napsala jiného *Pána prstenů* než muž, adolescent jiného než dospělý člověk a Ital úplně jiného než Angličan. A stejně tak je jisté, že i marxista, karteziánský racionalista, hegelíánský idealista nebo (Bože chraň!) „derrida-daistický“ dekonstrukcionista by přišli s naprosto jiným *Pánem prstenů* než Tolkien.

Filozofie se, Bohu díky, neomezuje jen na filozofy. Každý člověk nějakou filozofii zastává. Jak ostatně praví slavná Ciceronova věta – nemáme na výběr, zda budeme mít nějakou, nebo žádnou, ale jen mezi tím, zda budeme mít dobrou, nebo špatnou. A nepřijmout, že nějakou vůbec máme, znamená mít tu špatnou: totiž takovou, která sama sebe nezná. Jak by tedy mohla znát něco jiného a nás tím spíš?

Velikost *Pána prstenů*

Anglické literární elity zachvátila hrůza, šok a pohoršení nad výsledky oné nevinné ankety o nejlepší knihu 20. století, kterou vyhlásil provozovatel jednoho významného knihkupeckého řetězce mezi anglofonními čtenáři. Tato jedinečná událost skončila drtivým vítězstvím *Pána prstenů*. Hranice ankety se třikrát rozšířily: nejprve na světovou čtenářskou obec, potom do kyberprostoru skrze portál Amazon.com, nakonec se dotaz týkal dokonce „největší knihy tisíciletí“. Vítěz byl stále tentýž.

Kritici supěli a úpěli, mručeli a skučeli, hekali a hledali vysvětlení. Jeden sebekriticky prohlásil, že selhali a promarnili své vzdělávací úsilí. „Proč vůbec lidi učit číst, když potom budou číst *tohle*?“

Všechny ty ankety prozradily o *Pánovi prstenů* jednu důležitou věc: totiž, že je to klasika, kniha milovaná lidmi, lidskou přirozeností, kdekoliv se tato přirozenost vyskytne. A prozradily jednu důležitou věc i o kritikách: že v této namyšlené oligarchii mimoňských elitářů se lidská přirozenost nejspíš nevyskytuje. Dál prozradily důležitou věc také o naší kultuře, tutéž věc, která se ukazuje i v mnoha jiných anketách týkajících se filozofie a hodnot: že naše kultura vůbec *není* rovnostářská, že je to ve skutečnosti jedna z nejméně rovnostářských kultur v dějinách. Vždyť ve které jiné se kdy pohled učitelů na život a na svět tak zásadně lišil od pohledu jejich žáků?

Každá lidská duše prahne po „dobru, kráse a pravdě“, chce je naprosto a neomezeně. A jsou to právě tyto tři nejzákladnější hodnoty, mezi nimiž je propast nejhlubší. Obyčejní lidé dosud věří ve skutečnou mravnost, v opravdový rozdíl mezi dobrem a zlem, v objektivní pravdu, možnost ji poznat a v nadřazenost krásy nad ošklivostí. Ale naši vzdělavatelé a „odborníci“ (otec Richard John Neuhaus je nazývá „tlachajícími třídami“) mají vůči těmto třem tradičním hodnotám asi takový vztah, jako měli – podle rozšířeného mínění – středověcí inkvizitoři vůči čarodějnicím. Naši umělci dávají záměrně přednost ošklivosti před krásou, naši moralisté se bojí dobra více než zla a naši

filozofové se hlásí k různým formám postmodernismu, který redukuje pravdu na ideologii nebo moc.

Není tedy divu, že v kultuře, kde se filozofové vysmívají moudrosti a moralisté morálnosti, kde kazatelé jsou největšími pokrytci a sociologové jako jediní nevědí nic o dobré společnosti, kde psychologové mají nejpoptenější psychiku, kde profesionální umělci jsou těmi jedinými, kdo skutečně nenávidí krásu, a kde se liturgisté mají k náboženství tak jako dr. Van Helsing k Drákulovi – že v takové kultuře jsou literární kritici těmi posledními, kdo poznají dobrou knihu, když ji uvidí.

Co tedy s nimi máme dělat? Nejlepší bude jim nevěnovat pozornost. Člověk tím může pro záchranu civilizace vykonat víc než čímkoliv jiným, co by snad mohl udělat (kromě případu, že by se stal svatým). Také je to pořádně namíchne – kritici se totiž touhou šokovat a hrůzou z přehlížení podobají pubertákům.

Pán prstenů je měřítkem hodnot. Básník W. H. Auden řekl: „K literárním názorům někoho, komu se ta kniha nelíbí, už nebudu mít důvěru, ať už se budou týkat čehokoliv.“¹

Pán prstenů je však měřítkem nejen literární soudnosti, nýbrž celé osobnosti daného člověka. Milovníci Tolkiena jsou téměř vždy dobří, poctiví lidé. Někteří se podobají hobitům, jiní elfům, ale žádní skřeti. A na druhou stranu, ne všichni odpůrci Tolkiena jsou sice skřeti, ale všichni skřeti jsou odpůrci Tolkiena.

1 Program BBC *Kritikové*, 16. listopad 1955.

Proč tedy téměř všichni ostatní s výjimkou kritiků označili Pána prstenu za nejlepší knihu století? Nejpresnější odpověď na tuto otázku je Lewisova recenze Společenstva Prstenu:

Dosud nikdy nevzniklo něco podobného [...]. Žádná kniha zatím pravděpodobně nepřišla s tak radikálním uskutečněním toho, co sám autor jinde nazývá „lidským tvořením“ (*subcreation*) [...]. Nestačilo mu napsat vlastní příběh, ale s hýřivostí, co téměř nezná míru, vytváří pro své vyprávění celý svět i s jeho teologií a mýty, zeměpisem, paleografií a dějinami, s vlastními jazyky a typy bytostí – svět „plný prapodivných tvorů“. Už jenom jména sama jsou hostinou [...]. Stěží můžete někam stoupnout [...], aniž byste rozvířili prach dějin. Náš vlastní svět, až na určité vzácné chvíle, stěží bývá takto přetížený vlastní minulostí [...]. Ocítáme se tu nepochybně na nejzazší hranici tvořivosti, kdy autor dává zrod něčemu, co jemu samotnému nepatří, a tím méně někomu jinému. Co když mýtotvorba nakonec není tou nejsubjektivnější, ale naopak tou nejméně subjektivní z činností?

Tahle kniha člověka zasáhne jako blesk z čistého nebe. [...] Je v ní krása, co se zarývá dovnitř jako meč a pálí jako chladné železo. Tahle kniha láme srdce.

Je to univerzální klíč, můžete ho použít na libovolné dveře [...]. A pokud jde o eskapismus, o útoky ze světa, to, před čím tu především utíkáme, jsou spíš iluze našeho všedního života.

„Ale proč,“ (ptají se někteří), „proč by měl člověk, když chce něco podstatného sdělit o tomto skutečném lidském světě, mluvit jazykem mýtu?“ Jednou z hlavních věcí, kterou se nám autor, domnívám se, snaží říct, je to, že skutečné lidské životy mají právě takovouto hrdinskou a mytickou povahu. [...] Mýtus je cenný právě tím, že bere všechny nám tak dobře známé věci a vrací jim bohatství významů, předtím skryté pod „závojem zevšednění“. Dítě si dokáže užít jinak nudnou porci studeného masa, když předstírá, že je z bizona, kterého právě samo lukem usmrtilo. A dítě je moudré. Skutečné maso se k němu vrací mnohem chutnější, neboť bylo právě ponořeno do příběhu – mohli byste říct, že teprve teď je opravdové. Pokud vás unavuje skutečná krajina, podívejte se na ni v zrcadle. Když umístíte chléb, zlato, koně, jablko nebo pěšiny pod nohama do mýtu, nevzdalujeme se tak skutečnosti – znovu ji objevujeme. Dokud nám příběh zůstává v hlavě, skutečné věci jsou více samy sebou. Kniha, o níž mluvíme, takto zachází nejen s vodou a chlebem, ale také s dobrem a zlem, s nezměrnými hrozbami, co na nás číhají, s našimi trýzněmi i radostmi. Když jsou ponořené v mýtu, vidíme je náhle jasněji. Tahle kniha je příliš nápaditá, příliš vydatná, než aby nad ní bylo možné vynést definitivní soud. [...] Ale hned víme, že s námi udělala divy. Už nejsme tak úplně ti stejní lidé jako dříve.²

2 C. S. Lewis v časopise *Time and Tide*, 14. srpna 1954 a 22. října 1955; in L. WALMSLEY (ed.): *C. S. Lewis: Essay Collection and Other Short Pieces*. London, HarperCollins 2000.

Pán prstenů uzdravuje naši kulturu stejně jako naše duše. Dává nám cosi cenného, co se v moderní literatuře vyskytuje jen vzácně: totiž hrdinství. Je přímo voláním k heroismu, je jako rohanský roh, který Smíšek dostal od Théodena a jímž vyburcoval hobity v Kraji z jejich rozpačité poddajnosti a pasivity k tomu, aby svrhli utlačovatele nejprve v srdci a potom i ve společnosti.

Nejhlubší uzdravení je uzdravením nejhlubší rány. Nejhlubší rána je nenaplněnost nejhlubší potřeby. Nejhlubší potřeba je potřeba smyslu, cíle a naděje. A to je právě to, co nám *Pán prstenů* poskytuje. Jak napsal C. S. Lewis: „Nejzřejmější kouzlo této knihy je možná i jejím kouzlem nejhlubším: »I tenkrát vládl žal a kupila se tma, velká statečnost a velké činy však také nebyly docela marné.« *Nebyly docela marné* – právě zde tkví strážlivý středobod mezi iluzí a deziluzí.“³

Clyde Kilby se zmiňuje, jak mu „kdosi napsal o šestákoví, který po dočtení *Pána prstenů* dva dny proplakal. Myslím,“ pokračuje, „že to musel být pláč volající z pustiny po životě, radosti a smyslu.“⁴

Velikost *Pána prstenů* je v jeho filozofii

Každé vyprávění, ať už krátké nebo dlouhé, má pět prvků. Obvykle se nazývají 1. příběh, 2. postavy, 3. prostředí,

3 Tamtéž.

4 C. KILBY: *Tolkien and the Silmarillion*. Wheaton, Harold Shaw Publishers 1976, s. 79.

4. kompozice a styl a 5. téma. Mohli bychom je ve stejném pořadí označit také za 1. zápletku, 2. osoby, 3. místo a čas děje, 4. provedení a 5. moudrost. Řecké slovo *filosofia* znamená „lásku k moudrosti“. Filozofie daného vyprávění je tedy jedním z jeho pěti základních prvků.

Který z těchto prvků dělá *Pána prstenů* úspěšným? Všech pět. Aby umělecké dílo bylo opravdu velké, musí být takovým po všech stránkách, ne pouze z jediné, stejně jako zdravé tělo musí být zdravé ve všech svých orgánech, zdravá duše ve všech svých mohutnostech (rozum, vůle a city) a mravní jednání ve všech svých aspektech (skutek, úmysl a okolnosti).

Velké vyprávění musí mít především zajímavý příběh, dobrou zápletku, pozoruhodné skutky, prostě něco, co stojí za námahu. Nemůžete napsat velké vyprávění o něčem takovém, jako je záchrana knoflíku na halence. Můžete ho nicméně napsat o záchraně světa, což je přesně to, co udělal Tolkien.

Za druhé, velké vyprávění musí mít také pořádné postavy nebo alespoň jednu pořádnou postavu (nebo přinejmenším pořádně vykreslenou), s níž by se čtenáři mohli ztotožnit, v níž by mohli najít svou identitu. Duševně, představivostí, *se stáváme* postavami příběhu. A ten nemůže být velký, pokud nás nevtáhne, nesvlékne z našich těl a nevystaví mimotělním zážitkům, totiž *ex-stázi*, doslova „stání mimo sebe v jiném“. Velká vyprávění nám – na rovině fantazie – poskytují milost mystické zkušenosti.

Téměř se všemi Tolkienovými postavami se můžeme takto ztotožnit, dokonce i s enty. Kdo by si byl pomyslel, že

nějaký autor dokáže dospělé lidské bytosti přesvědčit o *mluvících stromech*? A pokud jde o hobity: který jiný spisovatel kdy úspěšně vytvořil docela nový *druh*? A kdo jiný kdy přišel s věrohodnějšími elfy? *Víme*, že tohle jsou skuteční elfové: nejspíš v sobě někde nosíme skrytý detektor elfství, jakýsi jungiánský archetyp pravé elfskosti. Dokonce i neoduševnělé věci – lesy, rohy, meče – jsou tu postavami s pozoruhodnou a věrohodnou „povahou“.

Za třetí, velké vyprávění by se také mělo odehrávat v pořádném prostředí, v zajímavém světě. Někdy je to důvěrně známá část tohoto světa, někdy docela cizí část tohoto světa a někdy jiný svět. Dějištěm *Pána prstenů* však *není* jiný svět, ale historicky cizí část tohoto světa: jeho mytická minulost. „Středo-
zem“ je jen staré jméno pro „třetí balvan od slunce“.

Někdy má prostředí minimální význam (například ve *Třech mušketýrech* – v knize, ne ve filmu). Jindy ho má naprosto zásadní a stává se tím nejpozoruhodnějším prvkem celého vyprávění (například ve *Městě radosti* /„City of Joy“/ – opět v knize, ne ve filmu; anebo ve sci-fi klasice Hala Clementa *Gravitační mise* /„Mission of Gravity“/). Důležitost prostředí se mění podle žánru. Největší je v případě eposu, nejmenší v případě dramatu.

Pro mnohé čtenáře je dějiště – sama Středo-
zem – tím vůbec nejpodmanivějším prvkem *Pána prstenů*. V Americe (legálně) i v Kazachstánu (ilegálně) se lidé scházejí pod širým nebem, aby společně sehráli příběh knihy. Využívají k tomu mnoho hektarů půdy, spousty kostýmovaných postav (které většinou

představují vícero rolí), zbraně, bitvy atd. Se *Smrtí obchodního cestujícího* se nikdy nic podobného nedělo.

Co pátý prvek, provedení? Někdy je velké vyprávění podáno prostým stylem (jako je například novozákonní řečtina Markova evangelia) nebo dokonce špatným stylem (jak je tomu v případě pohádek George MacDonalda). Pořádné provedení někdy vyváží i slabý příběh (u Sartra, Samuela Becketta, Ernsta Hemingwaye, Johna Gardnera či Jamese Stephense), ale častěji dokáže špatné provedení zkazit i dobrý příběh (u Thomase Wolfa, Olafa Stapledona, Davida Lindsaya, dokonce i u George MacDonalda).

I ti nejtvrdší kritici přiznávají Tolkienovi mistrovství, pokud jde o jednu stránku stylu: o jazyk a zvláště o vlastní jména. Sám autor připouští, že se celý *Pán prstenů* zrodil ze zájmu o jazyky (*Společenstvo Prstenu*, Předmluva, s. 7).⁵

Avšak tím jistě nejcenějším ze všech darů, které nám vyprávění může dát, je jeho pátý prvek: jeho moudrost, jeho filozofie, jeho vidění života a světa, vhled do nás, do našich životů a do naší skutečnosti. Vyprávění to sice nedělávají přímo a záměrně (jak je tomu u kázání) ani abstraktně (jak je tomu u filozofie), ale přesto to dělají. Zabývat se tímto klíčovým prvkem, tímto hloubkovým rozměrem *Pána prstenů* je naprosto v pořádku, zvláště pokud je *Pán prstenů* „nejvýznamnější knihou století“ a tento prvek, z jistého hlediska, tím nejvýznamnějším.

5 Všechny odkazy odpovídají neilustrovanému třísvazkovému českému vydání *Pána prstenů* z let 2006–2007. K jednotlivým svazkům dále odkazují zkratky SP (*Společenstvo Prstenu*), DV (*Dvě věže*) a NK (*Návrat krále*) – pozn. překl.

Je to však jen jeden prvek. Tahle kniha není o *Pánovi prstenů*, ale jen o jeho filozofii. Mnohem víc toho tedy pomíjí, než zahrnuje. Každá dobrá kniha o klasice musí tak postupovat, jinak by sama byla klasikou. Pomímám takové úžasné věci, jako jsou čarovné a přitom blízké postavy, složitý a přitom přesvědčivý příběh, realistické a přitom fantastické prostředí, prostý a přitom starodávný styl psaní, jako je převrat, jaký kniha způsobila na poli fantasy literatury a k jakému došlo v postoji společnosti k ní, a mnoho, mnoho dalšího. *Pán prstenů* je hluboký důl se spoustou drahokamů, dost hluboký i pro druhé, aby v něm kutali, co jen srdce ráčí. Já jsem však filozof a mým úkolem je hledat moudrost.

Ačkoliv je obraz Tolkienovy filozofie možné poskládat na základě vyprávění, ono samo není prostě jen nějakou nádobou na filozofické myšlenky. Skutečné umělecké dílo, na rozdíl od produktů propagandy, takové není nikdy. Nicméně jako plod lidské představivosti je *Pán prstenů* naplněn tímtež světlem, jaké ozařovalo člověka, který ho napsal. A to světlo je pravdivé, neboť odhaluje skutečnou povahu života a světa. A je také *dobré*, protože uzdravuje naši slepotu. Tak jako samo Společenstvo Prstenu i Tolkienova filozofie bojuje. Poráží to, co George Orwell označil za „smrdutá malá pravověří“ politické korektnosti, jaká pokřivila a zranila naše duše. Jinými slovy, je jako léčivá rostlinka *athelas* (viz SP, s. 212).

Vztah mezi filozofií a literaturou

Filozofie a literatura patří k sobě. Fungují jako pár čoček triedu. Filozofie dokazuje věci pomocí abstraktních argumentů. Literatura dokazuje také, i ona přesvědčuje a proměňuje čtenáře, ale dělá to konkrétně. Filozofie pravdu říká, literatura ji znázorňuje.

Tak například filozof jako Hegel může hájit tezi, že každý jedinec je nějakým způsobem zodpovědný za všechny, neboť společnost je přirozený a organický celek, „konkrétní obecnost“ s „vnitřními vztahy“. Avšak F. M. Dostojevskij v *Bratřích Karamazových* nejen nechává jednu ze svých postav (starce Zosimu) něco takového říkat („Každý z nás je zodpovědný za všechny.“), ale také nechává všechny své postavy, dobré i zlé, aby to *ukázaly*, znázornily životem. Sartre filozoficky dokazuje názor, že život je „absurdní“ ve své duchaplné, leč nečitelné knize *Bytí a nicota*. Totéž pak příběhem ukazuje v románu *Nevolnost* a v divadelních hrách, jako je *S vyloučením veřejnosti*.

Bůh jistě věděl, že literatura je lepší učitelkou než filozofie, neboť když se rozhodl dát lidstvu ty nejdůležitější lekce z teologie a morálky, neudělal to v první řadě pomocí abstraktních, věčných pravd, ale pomocí dějinných událostí, pomocí skutků. Bible je především literární dílo, ne filozofické, je to dílo konkrétní, ne abstraktní, dílo, které spíš vypráví, než vysvětluje. Mudroslovné a filozofické texty v ní obsažené jsou komentářem k jejím historickým knihám, a to ve Starém i Novém zákoně.

Lidé myslí zároveň konkrétně (v jednotlivostech) i abstraktně (v obecninách). Neumíme myslet abstraktní obecninu jako například „člověk“, aniž bychom si nějakého konkrétního, jednotlivého člověka představili. Kdykoliv myslíme abstraktní obecninu, musíme použít i nějaký konkrétní jednotlivý obraz. Ale pravdou je i opak: kdykoliv rozpoznáváme konkrétní jednotlivou skutečnost jako srozumitelnou a smysluplnou, používáme abstraktní obecniny, abychom si ji zařadili, zaškatulkovali a definovali: vnímáme Pepu jako člověka, ne jako opici. Pokud tedy samozřejmě nejsme natolik „vzdělání“, abychom zacházeli s abstrakcemi jako se skutečnostmi, a nerozšíříme tak řady „tlachajících tříd“, které jsou schopny opravdu věřit i takovým nesmyslům, jako jsou povinnosti vůči abstraktním pojmům typu „lidstvo“. Ale na takové věci potřebujete doktorát.

Když hledíte skrz triedr, díváte se oběma čočkami zároveň. Lidská mysl funguje jako právě takový triedr, a proto abstraktní filozofie a konkrétní literatura navzájem přirozeně posilují svou vizi. Filozofie dělá literaturu jasnou, literatura dělá filozofii skutečnou. Filozofie ukazuje esence, literatura existenci. Filozofie ukazuje smysl, literatura život.

Alegorie

Není správné tvrdit, že veškerá literatura je objasněním filozofie. Literární forma objasňující filozofii se nazývá alegorie.

V alegorii každá konkrétní věc *znamená* abstraktní pojem. V *Poutníkově cestě*⁶ je Kristián prostě libovolný poutník a obr Beznaděj je prostě beznaděj. Tolkien alegorie nepsal, až na jednu výjimku, jíž je povídka *List od Nimrala*. Dokonce prohlásil: „Mně [...] byla alegorie ve všech svých projevech srdečně protivná od chvíle, kdy jsem byl dost starý a obezřetný na to, abych ji rozpoznal“ (SP, s. 9).

Literatura filozofii ztělesňuje. Když čtete *Krále Oidipa*, skutečně *vidíte* osud. Když čtete *Čekání na Godota*, skutečně *slyšíte* nihilismus. Tak jako chování těla je chováním osoby, tak jako úsměv nejen *vyjadřuje* štěstí (což dělá toto slovo o šesti písmenech), ale opravdu je *obsahuje*, tak i literatura opravdu obsahuje či ztělesňuje filozofické pravdy (nebo lži).

Veškerá literatura ztělesňuje nějakou filozofii. Veškerá literatura je tedy učitelkou. V případě alegorie vyučuje filozofii vědomá a kalkulující složka myslí, zatímco v případě velké literatury tak činí složka nevědomá a kontemplativní, která je hlubší a moudřejší a dovede čtenáře lépe oslovit i přesvědčit. Alegorie upoutá pouze rozum, zatímco velká literatura upoutá celého člověka. Alegorie se totiž rodí jen v rozumu, zatímco velká literatura je plodem celého člověka.

Literatura filozofii nejen ztělesňuje, ale také zkouší – ověřuje, nebo vyvrací její kvality. Dělá to jednak tím, že různé filozofické směry podrobí zkoumání v laboratoři života, kde je zosobní v různých postavách a pak sleduje, co se bude dít.

6 J. BUNYAN: *The Pilgrim's Progress*. V češtině např. jako *Poutníkova cesta z tohoto světa do světa budoucího*. Praha, Argo 1996 – pozn. red.

Sám život testuje jednotlivé filozofie úplně stejně. Literatura však filozofii zkouší ještě jedním, zásadnějším způsobem. Ten je možné vyjádřit následujícím pravidlem: filozofie, kterou nelze přeložit do dobrého příběhu, nemůže být dobrou filozofií.

Například determinismus – popírající svobodnou vůli ve prospěch osudu – se ukazuje jako špatná filozofie skrze žalostné pokusy autorů o jeho literární ztělesnění, jakým je třeba Skinnerův román *Walden dva*, a dokonce i skrze pokusy sice velkolepé, ale nereálné, jako jsou Hardyho *Vladaři*. Naproti tomu tajemná provázanost osudu se svobodnou vůlí je látkou pro každou velkou literaturu (tak je tomu například v Tolstého *Vojně a míru* a samozřejmě i v samotném *Pánovi prstenů*). Protikladný filozofický omyl existencialistického nihilismu, který v zájmu svobody popírá veškerý osud nebo předurčení a dokonce i smysluplnost věcí, také nikdy nedokázal přijít s velkým vyprávěním. Dovedl nicméně alespoň zplodit emočně působivé příběhy, jako jsou Camusovy romány *Cizinec* a *Mor*.

Ale ani to vlastně není tak přesné. Dovolím si tvrdit, že Camus implicitně píše z pozice již nakročené k teismu. Přínejmenším si Boha, Původce, přeje a možná dokonce doufá v jeho existenci, a tedy ve smysl lidského života a v jeho zaměřenost k cíli, i když nic z toho nepřijímá – tak jako dr. Rieux, hrdinská hlavní postava *Moru*, jenž se chová a rozdává jako světec, ale v Boha nevěří a láme si hlavu, jak je svatost bez něj možná. Přesvědčený, ve své nevěře usazený ateista jako Sartre

by nikdy nebral Boha natolik vážně, aby dr. Rieux vymyslel – nebo aby *sám byl* někým takovým.

Filozofie spočívá v hledisku a hledisko není v obraze, nýbrž v jeho zarámování. Tak například teistické hledisko či zarámování je jasně patrné v Shakespearově *Macbethovi*, ale záměrně chybí ve Faulknerově románu *Hluk a vřava* (jehož název odkazuje k Macbethově slavné řeči „Zítřka a zítřka“). Faulkner nám ukazuje, jak vypadá život a svět z hlediska samotného Macbetha, mravně vyšinutého jedince mířícího k peklu. Když však čteme Shakespeara, *posuzujeme* Macbethovu vyšínutost ze skrytého vyššího hlediska, které hrdinovu podobiznu „rámuje“.

K literatuře patří vynášení soudů. Nemohla by být filozofická, pokud by tomu tak nebylo. Literatura soud vynášá i nesouzením, protože nesoudit znamená soudící postoje odsoudit. Tak například na základě verze dramatu od Christophera Marlowa soudíme, že Faust je zkažený, zatracený pošetilec, ale ne už na základě verze Goethovy, neboť Goethe nevěří v křesťanské zarámování příběhu. Sám přichází s opačným soudem: totiž, že Faust je celistvý člověk, jemuž se podařilo sjednotit své světlé a temné stránky – svého Boha a svého Satana – tím, že se naučil využít k vlastnímu rozvoji všechny zkušenosti, dokonce i ty, které katolíci nazývají smrtelným hříchem. Jeho nietzscheovský postoj „mimo dobro a zlo“ sice zlo neodsuzuje, ale něco přece ano: totiž křesťanské „sudičství“, onen mravní dualismus, který proti zlu vynášá soudy.

V alegorii se samo filozofické zarámování stává příběhem. Postavy a děj tu jsou jen z jednoho důvodu: jako ilustrace k filozofii. Proto je těžké si takové postavy zamilovat, anebo o ně mít starost jako o skutečné osoby. Jsou ztracené ve svých archetypech. V nealegorických vyprávěních filozofie slouží příběhu tak jako rám obrazu, v alegorii je tomu naopak. V nealegorických vyprávěních tedy může příběh ozkoušet kvalitu filozofie, protože před ní má přednost, tak jako mají ve vědě data přednost před teorií.

Vím, že *Pán prstenů* není alegorie, protože se při jeho četbě nikdy nepřistihnu, že bych si říkal: „To mi něco připomíná.“ Každou chvíli se naopak přistihnu, jak mě nad skutečností napadá: „To mi připomíná něco z *Pána prstenů*.“ Vlastně téměř všechno mi připomíná něco z *Pána prstenů*.

Filozofická témata

V rozvržení témat, typů otázek a základních okruhů filozofie postupuji od těch abstraktnějších a teoretičtějších (jako je metafyzika nebo teologie) k těm konkrétnějším a praktičtějším (jako je personální etika), ačkoliv to znamená začínat tím, co většina čtenářů shledává *nejotravnějším*. Ale právě to je také tím filozoficky *nejpodstatnějším*, protože etika závisí na metafyzice. Samo vnímání této logické závislosti představuje dnes jeden z nejpodstatnějších – a přitom neopomenutějších – úkolů. Můžeme plně porozumět konkrétním taktickým

tahům ve válce nebo ve hře, jako jsou šachy nebo fotbal, jen pokud jsme nejprve pochopili abstraktní a obecné principy strategie. Chápání pohybu planet se nám může otevřít až poté, kdy porozumíme pravidlům geometrie, a etika daného filozofa až poté, co porozumíme jeho metafyzice, jeho pohledu na svět.

Samozřejmě, když se začínáme všem těmto věcem *sami učit*, děláme to induktivně: nezačínáme obecnými principy, ale konkrétním pozorováním pohybu vojáků, šachových figurek, fotbalistů anebo planet. Když ale o těchto věcech *učíme druhé*, je velkou úsporou času dělat to deduktivně a začínat právě obecnými principy. Logické uspořádání výuky nějakého předmětu bývá často opačné vůči tomu, jak jsme se mu sami prvně učili.

Pokud by tato knížka byla literárním dílem, logické pořadí by příběh zničilo a připravilo o napětí. (Andělé, kteří začínají u obecných principů a všechno ostatní vědí tím, že z nich odvozují, příběhy nepíší.) Ale smyslem téhle knížky je pouze učit, ne čtenáře uchvacovat, vtahovat, okouzlovat a dojímat, jako to činí sám Tolkien ve svém díle. Předpokládám přitom, že už vás strhla vlna *Pána prstenů* – ta „obrovská, ocelově zbarvená, před níž není úniku“. Tato kniha pak není jako surfování, ale spíš jako oceánografie.

Mezi základní filozofické otázky patří:

1. metafyzika („všechno, co je“, „vidění světa“, „celkový obraz“);
2. filozofická teologie (Bůh);
3. angelologie (andělé);
4. kosmologie (svět);
5. antropologie (člověk);
6. epistemologie (vědění);
7. filozofie dějin;
8. estetika (krása);
9. lingvistika (filozofie jazyka);
10. politická filozofie;
11. etika, která se ptá například takto: *Je zlo skutečné? Jsou mravní principy absolutní? Co je největší dobro? Proč potřebujeme ctnosti, jako je smysl pro povinnost, odvaha, naděje, poslušnost, poctivost, přátelství, pokora, štedrost, milosrdenství a láska k bližnímu?*

Padesát filozofických otázek

Pán prstenů se v rámci těchto jedenácti filozofických okruhů dotýká padesáti z největších otázek, jaké si kdy položily největší mozky dějin. Jejich následující seznam zdaleka nepostihuje všechno, co by měl obsahovat úplný úvod k velkým filozofickým tématům. Je to však reprezentativní vzorek těch nejdůležitějších témat, těch, které mají pro náš život největší význam.

1 METAFYZIKA

- 1.1 *Jak velká je skutečnost?*
- 1.2 *Existuje nadpřirozeno?*
- 1.3 *Existují platonské ideje?*

2 FILOZOFICKÁ TEOLOGIE

- 2.1 *Existuje Bůh?*
- 2.2 *Je život podřízený Boží prozřetelnosti?*
- 2.3 *Jsme zároveň svobodní i předurčení?*
- 2.4 *Můžeme se k Bohu vztahovat pomocí „náboženství“?*

3 ANGELOLOGIE

- 3.1 *Existují andělé?*
- 3.2 *Máme strážné anděly?*
- 3.3 *Mohou existovat stvoření mezi lidmi a anděly jako například elfové?*

4 KOSMOLOGIE

- 4.1 *Je příroda opravdu krásná?*
- 4.2 *Mají věci vlastní osobnost?*
- 4.3 *Jsou kouzla skutečná?*

5 ANTROPOLOGIE

- 5.1 *Je smrt dobrá, nebo zlá?*
- 5.2 *Je romantická láska přitažlivější než sex?*
- 5.3 *Proč lidé mívají krize identity?*
- 5.4 *Po čem v hloubi srdce nejvíc toužíme?*

- 6 EPISTEMOLOGIE
- 6.1 *Je vědět vždycky dobré?*
 - 6.2 *Lze poznávat intuicí?*
 - 6.3 *Znamená víra (důvěra) moudrost, nebo neznalost?*
 - 6.4 *Co je pravda?*
- 7 FILOZOFIE DĚJIN
- 7.1 *Jsou dějiny příběhem?*
 - 7.2 *Je minulost (tradice) vězení, anebo maják?*
 - 7.3 *Jsou dějiny předvídatelné?*
 - 7.4 *Existuje devoluce stejně jako evoluce?*
 - 7.5 *Je lidský život tragédie, nebo komedie?*
- 8 ESTETIKA
- 8.1 *Proč už nemilujeme slávu a vznešenost?*
 - 8.2 *Je krása vždycky dobrá?*
- 9 FILOZOFIE JAZYKA
- 9.1 *Jak můžou být slova živá?*
 - 9.2 *Metafyzika slov: mohou mít slova skutečnou moc?*
 - 9.3 *Existují správná a špatná slova?*
 - 9.4 *Existuje původní univerzální přirozený jazyk?*
 - 9.5 *Kde bere hudba svou moc?*
- 10 POLITICKÁ FILOZOFIE
- 10.1 *Je malé milé?*
 - 10.2 *Může být válka vznešená?*

11 ETIKA

11.1 *Je zlo skutečné?*

11.2 *Jak mocné je zlo?*

11.3 *Jak slabé je zlo?*

11.4 *Jak zlo působí?*

12 ETIKA: „TVRDÉ“ CTNOSTI

12.1 *Co dělá skutek dobrým – důsledky, anebo východiska?*

12.2 *Proč musíme být hrdinové?*

12.3 *Dá se vytrvat i bez naděje?*

12.4 *Je autorita utiskující a poslušnost ponižující?*

12.5 *Jsou sliby svaté?*

13 ETIKA: „MĚKKÉ“ CTNOSTI

13.1 *Co je to síla přátelství?*

13.2 *Je pokora pokořující?*

13.3 *Čeho je třeba se vzdát?*

13.4 *Má milosrdenství větší váhu než spravedlnost?*

13.5 *Je láska k bližnímu marná?*

ZÁVĚR

Může nějaký člověk zosobnit všechnu pravdu a ctnost?

METAFYZIKA

Úvod

Filozofie (z řec. *filosofia*) znamená „lásku k moudrosti“. A tou by také měla být. To, že takovou na moderních katedrách filozofie do značné míry být přestala, neznamená, že se změnila její podstata, nýbrž že se změnili její učedníci. Podobně ani skutečnost, že křesťané v Severní Americe většinou nejsou mučedníky ani světci, jako byli křesťané prvních staletí, neznamená, že se změnil smysl křesťanství, ale že se změnili křesťané.

Metafyzika je tím nejdůležitějším, nejzákladnějším odvětvím filozofie. Je racionální, ne iracionální; je to „věda“ v širokém, dávném slova smyslu: souhrn vědění uspořádaný na základě výkladu a zdůvodnění. Podobně jako zbytek filozofie neužívá ani ona moderní vědeckou metodu (jako ji však neužívá nic jiného kromě moderní vědy!). Je to však věda

a neměla by být řazena mezi „okultní nauky“, jak tomu v některých knihkupectvích bývá.

Na rozdíl od všech ostatních věd, včetně ostatních odvětví filozofie, zkoumá metafyzika skutečnost jako takovou, celou skutečnost, ne jen nějakou její část nebo dimenzi, jako jsou živočichové, chemické sloučeniny, dějiny lidstva nebo morálka. Ptá se po pravdách, pravidlech a principech platných pro veškeré bytí. („Bytí“ je tradiční pojem, ale lepší bude slovo „skutečnost“ – zní konkrétněji a méně záhadně.)

Toto je příklad některých metafyzických otázek:

- Je všechno bytí jedno, pravdivé, dobré a krásné?
- Je zlo skutečné?
- Je skutečná hmota?
- Je skutečný duch?
- Existuje Bůh?
- Existuje náhoda?
- Je příčinnost skutečná?
- Je skutečný čas?
- Jak se může bytí měnit, totiž jak může být zároveň tím, čím bylo, a zároveň jiným?
- Jaký je vztah mezi esencí (*co* je) a existencí (*že* je) dané věci?
- Odráží jazyk skutečnost? Existují skutečně věci (podstatná jména), činnosti (slovesa), vlastnosti (přídavná jména), vztahy (předložky a spojky) atd.?
- Jsou „univerzálie“ (obecné pojmy) jako spravedlnost, lidská přirozenost, hranatost a červenost skutečné věci, nebo skutečné aspekty věcí, anebo pouhé pojmy, anebo jen slova?